

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БАСАРАБА Ю. Г.,
аспірант кафедри теорії та історії права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.1>

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ
В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ**

У статті розглядається сутність та особливості ринкової економіки, її правові та інституційні засади, а також роль держави у забезпеченні стабільного функціонування господарської системи. Автор акцентує увагу на тому, що ринкова економіка ґрунтується на приватній власності, свободі підприємництва, конкуренції та вільному ціноутворенні. Визначено, що приватна власність формує стимули до інвестицій і розвитку, тоді як конкуренція виступає рушійною силою для підвищення ефективності та інноваційності. Водночас підкреслюється, що функціонування ринкового механізму неможливе без належного правового регулювання, яке створює рамкові умови для стабільної та прогнозованої економічної діяльності. Особлива увага приділяється ролі держави, яка не підміняє ринкові механізми, а забезпечує правові гарантії, захист прав власності, підтримку конкуренції та регулювання суспільно значущих сфер.

Автор детально розглядає сучасні виклики ринковій економіці, зокрема глобалізація, цифровізація, поява нових форм конкуренції на цифрових ринках, а також впливу воєнного стану на функціонування господарської системи. В умовах війни право виступає не лише регулятором, але й інструментом виживання економіки, забезпечуючи мобілізацію ресурсів, підтримку стратегічних галузей та стимулювання підприємницької активності. У роботі також розкрито перспективи інтеграції України у правовий простір Європейського Союзу, що вимагає адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Це дозволить не лише посилити конкурентоспроможність, але й забезпечити економічну стійкість у довгостроковій перспективі.

Таким чином, стаття комплексно висвітлює правові та економічні основи функціонування ринкової економіки в Україні, визначає ключові проблеми та шляхи їх подолання. Особливий акцент зроблено на поєднанні ринкових механізмів саморегуляції з правовими інструментами державного впливу, що забезпечує баланс між економічною свободою і суспільними інтересами.

Ключові слова: *ринкова економіка, економічні відносини, інновації, правове регулювання, конкурентоспроможність.*

Basaraba Yu. H. Features of legal regulation of a market economy in modern conditions

The article examines the essence and features of a market economy, its legal and institutional foundations, as well as the role of the state in ensuring the stable functioning of the economic system. The author emphasizes that a market economy is based on private property, freedom of enterprise, competition and free pricing. It is

determined that private property creates incentives for investment and development, while competition acts as a driving force for increasing efficiency and innovation. At the same time, it is emphasized that the functioning of the market mechanism is impossible without proper legal regulation, which creates framework conditions for stable and predictable economic activity. Special attention is paid to the role of the state, which does not replace market mechanisms, but provides legal guarantees, protection of property rights, support for competition and regulation of socially significant areas.

The author examines in detail the current challenges to the market economy, in particular globalization, digitalization, the emergence of new forms of competition in digital markets, as well as the impact of martial law on the functioning of the economic system. In wartime, law acts not only as a regulator, but also as a tool for the survival of the economy, ensuring the mobilization of resources, support for strategic industries, and stimulation of entrepreneurial activity. The paper also reveals the prospects for Ukraine's integration into the legal space of the European Union, which requires the adaptation of national legislation to European standards. This will not only strengthen competitiveness, but also ensure economic sustainability in the long term.

Thus, the article comprehensively highlights the legal and economic foundations of the functioning of the market economy in Ukraine, identifies key problems and ways to overcome them. Special emphasis is placed on the combination of market mechanisms of self-regulation with legal instruments of state influence, which ensures a balance between economic freedom and public interests.

Key words: *market economy, economic relations, innovation, legal regulation, competitiveness.*

Вступ. Формування ефективної ринкової економіки в Україні є одним із ключових завдань державної політики, що безпосередньо пов'язане з інтеграцією у європейський економічний простір та необхідністю забезпечення стійкого розвитку в умовах глобалізаційних викликів. Ринкова економіка вимагає не лише створення сприятливого інвестиційного середовища, а й належного правового регулювання, яке гарантує баланс між свободою підприємництва, конкуренцією та інтересами суспільства. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану та майбутнього повоєнного відновлення, коли держава змушена поєднувати ринкові механізми з елементами посиленого державного втручання.

Питання правового регулювання ринкової економіки знайшли своє відображення у працях багатьох сучасних українських науковців. Зокрема у таких авторів як Резнікова В., Пацурія Н., Кравець І. [1], Яковенко Я. Ю., Доманецький І. В. [6], Гавриш І. І. [8], Ракитська А. О. [9], Чайковська М. П., Спасенко А. В. [10], Гуменна О. В., Адамчук Р. І. [11], Власенко В. А. [12].

Чайковська М. П. та Спасенко А. В. у своїй роботі «Цифрові трансформації та інституціональні механізми в забезпеченні сталого інноваційного розвитку: досвід США та України» аналізують роль інституцій та цифрових трансформацій у розвитку ринкової економіки, беручи до уваги практику США та України. Автори підкреслюють, що інституційні механізми й цифрові технології сприяють модернізації ринку, формуванню інноваційної економіки та забезпеченню його стабільності.

У роботі «Операційні інновації як ключ до конкурентоспроможності компанії», Гуменна О. В., Адамчук Р. І. зосереджуються на операційних інноваціях як чиннику конкурентоспроможності підприємств. У їхньому дослідженні інновації постають не лише як інструмент бізнесу, а як структурний елемент ринкової системи, що формує конкурентне середовище, стимулює ефективність виробництва та адаптивність економіки до кризових умов.

У статті «Процесна модель формування оптимальної структури джерел фінансування на підприємствах сфери бізнесу в умовах економічного відродження», Власенко В. А. розглядає механізми формування оптимальної структури фінансування

підприємств у період економічного відродження. Автор наголошує, що ефективна модель фінансування є базовим фактором для розвитку підприємництва, інвестиційної активності та відновлення ринку після кризових потрясінь.

Попри значний науковий доробок, низка аспектів правового забезпечення ринкової економіки України потребує подальшого вивчення. Актуальним є питання формування ефективного правового поля для повоєнного відновлення економіки, здатного забезпечити баланс між свободою підприємництва, захистом конкуренції та національними інтересами. Особливої уваги заслуговує процес адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, що визначає стратегічні орієнтири розвитку економічної системи України. Саме ці питання становлять наукову новизну дослідження та визначають його практичну значущість, адже ефективність правового регулювання ринкової економіки безпосередньо впливає на конкурентоспроможність держави, стабільність економіки та добробут громадян.

Постановка завдання. Основними цілями статті є аналіз теоретико-правових засад ринкової економіки та визначення її ключових ознак у сучасних умовах, розкриття ролі права у формуванні та функціонуванні ринкових відносин, а також характеристика нормативно-правової бази України з урахуванням міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Ринкова економіка у науковій літературі визначається як система організації господарського життя суспільства, що ґрунтується на приватній власності, свободі підприємництва та вільному ціноутворенні. Її сутність полягає у саморегулюванні економічних процесів за допомогою ринкових механізмів, насамперед попиту і пропозиції. В основі ринкового середовища лежить взаємодія учасників, які переслідують особисту вигоду, але водночас забезпечують ефективне функціонування економічної системи в цілому.

Передусім фундаментом ринкової економіки виступає приватна власність, що забезпечує можливість володіння, користування й розпорядження ресурсами. Саме вона створює стимули до інвестицій та інновацій, оскільки формує зацікавленість суб'єктів господарювання у результатах своєї діяльності. Водночас ключовим елементом є свобода підприємництва та вибору, яка дозволяє кожному учаснику економічних відносин самостійно визначати сферу діяльності, виробничу стратегію та власні споживчі пріоритети. Це сприяє розвитку конкуренції й забезпечує різноманітність економічних рішень.

Не менш важливою ознакою є конкуренція, що виконує функцію «рушійної сили» ринку: вона стимулює ефективне використання ресурсів, розвиток інновацій та підвищення якості продукції й послуг. У цьому контексті вільне ціноутворення також набуває особливого значення, адже саме воно, ґрунтуючись на співвідношенні попиту й пропозиції, виступає орієнтиром для виробників та споживачів, забезпечуючи рівновагу між потребами суспільства та доступними ресурсами.

Ринкова економіка також функціонує за принципом обмеженої ролі держави, завдання якої полягає не в управлінні ринком, а у створенні законодавчих та інституційних гарантій для вільної конкуренції, захисту прав власності та стабільності господарського середовища.

Водночас сучасна ринкова економіка має не лише класичні риси, а й нові характеристики, що пов'язані з глобалізацією та цифровізацією. В умовах XXI століття вирішальним чинником конкурентоспроможності є не стільки ресурси, скільки інноваційність і швидка адаптація до ринкових змін.

Оскільки ринкова економіка функціонує на основі взаємодії багатьох суб'єктів, ефективність цієї системи неможлива без чітко визначених правил та гарантій їх дотримання. Саме тому особливого значення набуває право, яке встановлює правові засади ринку та забезпечує його стабільність і розвиток. Право є одним із ключових чинників, що забезпечує становлення та стабільне функціонування ринкової економіки, адже воно визначає загальні правила поведінки для всіх учасників господарських відносин і створює передумови для їх ефективної взаємодії. Інститути права гарантують захист права власності, що є міцною опорою для інвестиційної діяльності й довгострокового планування, а також сприяє довірі до економічної системи.

У контексті створення сприятливого бізнес-середовища, автори статті «Вплив держави на економіку у повоєнний період: концептуальні засади перспектив правового регулювання» наголошують на важливості мінімізації дозвільного тиску і бюрократичних перешкод: «декларативний принцип набуття права на провадження господарської діяльності без необхідності отримання документів дозвільного характеру, ліцензій тощо» [1, с. 25] відіграє критичну роль під час відновлення економіки після війни.

Право встановлює чіткі правила реєстрації та діяльності господарських суб'єктів, що дозволяє забезпечити рівні умови для малого й середнього бізнесу, а законотворчість визначає межі, в яких ринкові механізми можуть ефективно функціонувати. Адже соціально-економічні зміни потребують оперативної реакції від держави, яка має полягати у формуванні дієвого законодавчого поля, здатного врегульовувати нові суспільні відносини та забезпечувати їх узгоджений розвиток.

Юридичні норми також регламентують конкурентні відносини: антимонопольні механізми стимулюють рівний доступ до ринку, запобігають монополізації, захищають інтереси споживачів і спонукають суб'єктів до інновацій. Умови свободи господарювання без надмірного державного контролю відкривають простір для динамічного бізнесу та забезпечують інституційну стабільність.

Також право упорядковує договірну сферу – нормам притаманна чіткість у правилах укладення, виконання та розірвання договорів, що зменшує ризики та підтримує стабільні господарські зв'язки. Поряд із цим, правові механізми захищають споживачів – через встановлення стандартів якості, гарантій та можливостей компенсації – і таким чином підтримують соціальну орієнтацію ринку.

Врешті, право окреслює межі державного втручання: роль держави полягає у забезпеченні інституційних умов, захисті власності, підтримці конкуренції та забезпеченні економічної стабільності, а не у прямому управлінні ринком. Усе це дозволяє праву виконувати не лише регулятивну, а й стимулюючу функцію, підтримуючи прозорість, передбачуваність і конкурентоспроможність економічного становища.

Формування та стабільне функціонування ринкової економіки неможливе без належного правового забезпечення, яке визначає межі та правила взаємодії її учасників. Вихідною основою цього правового регулювання виступають конституційні засади економічної системи. Конституція України закріплює фундаментальні принципи функціонування національної економіки, які визначають характер правового регулювання ринкових відносин та спрямованість економічного розвитку держави. Саме конституційні норми створюють базу для формування економічної політики, правового забезпечення підприємницької діяльності та взаємодії держави з ринковими інститутами.

У статті 13 Конституції України проголошується, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [2]. Водночас держава виступає гарантом реалізації цього права, а власність зобов'язує використовувати ресурси виключно в інтересах суспільства. Це положення визначає баланс між приватними та суспільними інтересами, закріплюючи принцип соціальної спрямованості ринкової економіки.

Текст статті 41 Конституції гарантує кожному «право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [2]. Недоторканість приватної власності виступає ключовою засадою ринкової системи, адже саме вона забезпечує інвестиційну активність, розвиток підприємництва та конкурентоспроможність економіки. Обмеження цього права допускається лише на підставі закону й в умовах суспільної необхідності, що формує правові гарантії захисту економічних інтересів громадян і бізнесу.

Особливе значення має стаття 42 Конституції, яка гарантує «право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [2]. Ця норма закріплює свободу господарювання як фундаментальний принцип ринкової економіки. Одночасно у статті передбачено, що

держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускає зловживання монопольним становищем на ринку та недобросовісної конкуренції. Таким чином, Конституція закладає правові основи антимонопольної політики, спрямованої на підтримку чесної конкуренції та рівних умов для суб'єктів господарювання.

Важливим є також положення статті 43 Конституції, якою кожному громадянину гарантується «право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [2], а також вільний вибір професії та захист від незаконного звільнення. Це підкреслює, що ринкова економіка в Україні поєднує свободу підприємництва з гарантіями соціального захисту та дотриманням трудових прав.

Конституційні норми тісно пов'язані з розвитком законодавства у сфері економіки. Так, Закони України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.) [3], «Про ліцензування видів господарської діяльності» (2015 р.) [4], «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (2014 р.) [5] деталізують положення Конституції, конкретизуючи механізми реалізації права на підприємницьку діяльність та регулювання конкурентних відносин.

У сукупності, конституційні засади економічної системи України формують правову базу ринкових відносин, визначають співвідношення між приватними та суспільними інтересами, а також гарантують захист основоположних економічних прав. Вони створюють основу для подальшого розвитку законодавства, спрямованого на інтеграцію України у світову економіку.

Регулювання ринкової економіки загалом базується на поєднанні ринкових механізмів саморегуляції та правових інструментів державного впливу. Його основна мета полягає у забезпеченні балансу між свободою економічної діяльності та необхідністю захисту суспільних інтересів. Держава не заміщує ринок, а створює правові рамки, у межах яких суб'єкти господарювання реалізують власні інтереси. Таке регулювання включає розробку законодавчих актів, контроль за дотриманням правил конкуренції, захист прав власності, а також формування податкової, фінансової та соціальної політики. Як зазначають автори роботи «Нормативно-правове регулювання економічної безпеки країни: сучасний стан та перспективи розвитку», у сучасних умовах «трансформаційні зміни, спричинені появою нових загроз і викликів воєнного часу, вимагають ретроспективного погляду на еволюцію правового регулювання економічної безпеки» [6, с. 86]. Ця думка підкреслює, що для належного розуміння сучасних викликів недостатньо лише реагувати на потреби сьогодення – важливо також враховувати історичний досвід та попередні моделі правового регулювання.

Особливістю сучасного етапу є те, що регулювання ринкових відносин має реагувати на глобальні виклики: цифровізацію, зміни у структурі праці, екологічні проблеми та геополітичну нестабільність. Це вимагає від держави не лише підтримувати базові принципи функціонування ринку, але й створювати нові механізми правового регулювання на технологічні та соціальні трансформації. Наприклад, конкуренція на цифрових ринках набуває особливого значення, оскільки вона пов'язана з діяльністю великих платформ, які можуть монополізувати ринок і обмежувати доступ менших учасників. На важливості цього питання наголошує Антимонопольний комітет України: «Українські цифрові ринки розвиваються надзвичайно стрімко та мають великий потенціал для забезпечення зростання економіки країни й конкуренції, зокрема, й на міжнародному рівні. Тож питання ефективного регулювання роботи відповідних ринків та дотримання правил доброчесної конкуренції у цій сфері є актуальним» [7].

Водночас в умовах воєнного стану регулювання набуває специфічних рис. Воно спрямоване не тільки на підтримку економічної рівноваги, але й на мобілізацію ресурсів, захист стратегічних галузей і збереження життєво важливих ринкових процесів. Як підкреслює у своїй роботі І. І. Гавриш, до ключових заходів належить «бронювання фахівців визначених підприємств для нашої економіки, кредитно-фінансова політика, яка створить головну основу для розвитку нашої економіки та бізнесу як розумне кредитування під лоюльні відсотки, легкодоступні на рівні з іншими країнами» [8, с. 299]. В таких умовах право стає інструментом не лише для регулювання, але й для виживання економічної системи.

Майбутній розвиток правового регулювання економіки України визначається двома ключовими векторами: інтеграцією у правовий простір Європейського Союзу та необхідністю створення ефективної законодавчої бази для повоєнного відновлення. Обидва напрями тісно взаємопов'язані, оскільки саме адаптація національного законодавства до європейських стандартів забезпечить сприятливість для залучення інвестицій, економічну стійкість і соціальну стабільність у післявоєнний період.

Особливу роль відіграє інноваційний та інвестиційний напрям державної політики. Як зазначає А. О. Ракитська, повоєнне відновлення національної економіки «потребує застосування ефективної стратегії, що базуватиметься на господарському потенціалі країни, а також залученні іноземних інвестиційних ресурсів» [9, с. 155]. У цьому сенсі державне регулювання повинно поєднувати інтереси бізнесу та суспільства, створюючи правові умови для довгострокового економічного зростання.

Висновки. Ринкова економіка є складною і багатовимірною системою, яка ґрунтується на приватній власності, свободі підприємництва, конкуренції та вільному ціноутворенні. Її ефективність визначається не лише дією економічних механізмів, але й чітким правовим забезпеченням, що створює рамки для функціонування учасників господарських відносин. Право виступає фундаментом ринкової системи: воно регулює правовий статус власності, встановлює правила конкуренції, упорядковує договірні зв'язки, захищає інтереси споживачів і визначає межі державного втручання. Саме завдяки правовим механізмам забезпечується баланс приватними й суспільними інтересами, а також стабільність і передбачуваність економічного середовища.

Конституція України закріплює основні принципи функціонування економіки, гарантує права власності, підприємницьку свободу та соціальний захист, що робить її базою для розвитку всієї системи законодавства. Подальші законодавчі акти деталізують ці положення, створюючи умови для ефективного регулювання господарської діяльності, підтримки конкуренції та інноваційного розвитку.

Сучасний етап розвитку ринкової економіки в Україні характеризується поєднанням класичних ринкових засад із новими викликами – цифровізацією, глобалізаційними процесами, воєнними загрозами та потребами повоєнного відновлення. Це вимагає від держави не лише підтримувати основи ринку, а й активно адаптувати правове регулювання до нових економічних і соціальних реалій. Особливої ваги набуває інтеграція у правовий простір Європейського Союзу, що відкриває перспективи для зміцнення конкурентоспроможності, залучення інвестицій та формування стійкої економіки.

Таким чином, майбутнє ринкової економіки України значною мірою залежить від здатності правової системи забезпечувати гнучкість і стабільність одночасно. Поєднання економічної свободи з дієвим правовим регулюванням, орієнтація на інновації та соціальну відповідальність, а також адаптація національного законодавства до європейських стандартів є тими чинниками, що визначатимуть успішність економічного розвитку держави у післявоєнний період і її місце у світовій економічній системі.

Список використаних джерел:

1. Резнікова В., Пацурія Н., Кравець І. Вплив держави на економіку у повоєнний період: концептуальні засади перспектив правового регулювання. *Право України*. 2023. № 2023/09. С. 24–47 URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-09-024>
2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III : станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
4. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII : станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

5. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII : станом на 7 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
6. Яковенко Я. Ю., Доманецький І. В. Нормативно-правове регулювання економічної безпеки країни: сучасний стан та перспективи розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 6 (15). С. 86–93. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.15-13>
7. Антимонопольний комітет України – Конкуренція на цифрових ринках. Досвід інституційного розвитку та бачення майбутнього. URL: <https://amcu.gov.ua/news/konkurenciya-na-cifrovih-rinkah-dosvid-institucijnogo-rozvitku-ta-bachennya-majbutnogo>
8. Гавриш І. І. Правове регулювання суспільних відносин ринкової економіки в умовах воєнного стану в Україні. *Тенденції та перспективи розвитку економіки і права XXI століття очима молоді*: матеріали VIII міжвузів. студент. наук. конф. / за заг. ред. С. В. Бережної.: Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2024. С. 298–299.
9. Ракитська А. О. Напрями модернізації економічних функцій держави в контексті інвестиційно-інноваційного розвитку. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2023. Т. 22, № 2(54). С. 150–169. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cba7200c-ea7c-4b8e-96e7-deba8c255ac1/content>
10. Чайковська М. П., Спасенко А. В. Цифрові трансформації та інституціональні механізми в забезпеченні сталого інноваційного розвитку: досвід США та України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/315247>
11. Гуменна О. В., Адамчук Р. І. Операційні інновації як ключ до конкурентоспроможності компанії. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2024. Т. 23, № 2(57). С. 44–55.
12. Власенко В. А. Процесна модель формування оптимальної структури джерел фінансування на підприємствах сфери бізнесу в умовах економічного відродження. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/299591>

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025

